

11. Інститут рукописів НБУ. – Ф. 42. – Спр. 276.
12. Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX століття // Джерела з історії Південної України. Т. 10 / Упоряд.: А. В. Бойко та ін. - Запоріжжя, 2009. – 434 с.
13. Бачинський А. Д. Січ Задунайська 1775 – 1828. Історико-документальний нарис / А. Д. Бачинський. – Одеса, 1994. – 120 с.
14. Гнедин Д. Т. Мои воспоминания / Д. Т. Гнедин // Русское богатство. – 1893. - №5. – С. 141–164.

Краснобай С. Г. Участие запорожской старшины в процессе помещичьей колонизации Южной Украины (конец XVIII века)

Статья посвящена судьбе бывшей запорожской старшины после 1775 г. Характеризуются условия включения сечевых правителей в офицерский корпус русской армии, что позволяло интегрироваться в дворянскую среду.

Устанавливаются причины лояльного отношения российской администрации по отношению к запорожской элите. На примере дворянского рода Гнединых, ведущего свое начало от полкового есаула А. П. Гниды анализируется вклад бывшей запорожской старшины в процесс хозяйственного освоения региона в конце XVIII века.

Ключевые слова: Южная Украина, запорожская старшина, дворянство, помещики.

Krasnobay S. G. The role of Zaporizhian senior officers in the process of Southern Ukraine's landlord's colonization in the late XVIII century

The article characterizes the conditions under which Zaporizhian senior officers were included into Southern Ukraine's landlord's community. The author reveals the reasons of Russian administration's loyal attitude towards Sich elite. The author analyzes the contribution which Sich elite made into the process of economic development in the late XVIIIth century. Turning to the history of Sich officers coming into the structure of the Russian Empire has been actualized nowadays. This happens under the conditions of global integral processes and Ukraine's choice of her foreign policy vector.

Keywords: South Ukraine, Zaporizhian officers, nobility, landlords.

УДК 612.014.42 (092)"1800/1850"

В. М. Тлеуш

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Стаття присвячена історії формування територіального поділу Катеринославської губернії протягом XIX ст. Доведено, що територіальна політика російського уряду ґрунтувалась переважно на історичному та географічному факторах.

Ключові слова: Катеринославська губернія, територіальний устрій, округ, кордон, повіт.

Майже протягом усього XVIII ст. Російська імперія, намагаючись здобути вихід до Чорного та Азовського морів, бажала включити південноукраїнські землі до свого складу. Та навіть успіхи у зовнішньополітичних та воєнних акціях, не дали змогу це зробити відразу і остаточно. На заваді стало запорозьке козацтво, боротьба з яким та намагання встановити повний контроль над яким стали причиною поступових, довготривалих та складних процесів інтеграції та уніфікації регіону. Тільки після декількох десятиліть російський уряд, намагаючись стабілізувати управлінську модель, спромігся створити адміністративно-територіальні одиниці на території колишніх Запорозьких Вольностей, схожі на російські за формою управління. Так, 1802 р. були засновані Катеринославська, Миколаївська (пізніше – Херсонська) та Таврійська губернії [1, с. 272], які стали підсумком інтеграції та довготривалого реформування устрою Південної України.

Територіальний устрій Катеринославської губернії формувався поступово протягом усього XIX ст. До цього питання звертались у своїх дослідженнях такі історики, як В. Ден [2], О. Дружиніна [3], М. Панфьорова [4], І. Савченко [5] та інші. Але протягом двох століть вивчення історії Південної України жоден з дослідників не присвятив свої студії вивченню територіальних змін Катеринославської губернії.

Катеринославська губернія була виділена з попередньої величезної за територією Новоросійської губернії. Цікаво, що розукрупнення адміністративних одиниць, що завжди було проблемою для малонаселеного півдня, все ж було здійснено на початку XIX ст. із приходом до влади імператора Олександра І. За положеннями “Учреждений о губерниях”, на яких ґрунтувалось усе управління Російської імперії, необхідна кількість населення кожної губернії мала складати 300–400 осіб. Звісно, Катеринославська губернія не мала такої кількості людей. Та вочевидь користь від поділу території Новоросійської губернії та створення дієвих місцевих органів управління була більша, ніж від намагання досягнути необхідної кількості населення. І окрім того уряд ще з останньої чверті XVIII ст. сподівався на різке збільшення населення, уповаючи на подальшу колонізацію та заселення степу, і як показали подальші події, недаремно. Так, згідно зі статистичними відомостями 1817 та 1819 рр. населення Катеринославської губернії складало вже більше за 512 тис. осіб [6, с. 124], що навіть перевищувало задекларовані норми. А за даними військово-статистичного огляду Катеринославської губернії станом на середину XIX ст. кількість населення становила більше 925 тис. мешканців [7, с. 95].

Із утворенням губерній з колишньої Новоросійської губернії першим завданням для очільників нових адміністративно-територіальних одиниць було впорядкування зовнішніх кордонів. За імператорським указом кожен з губернаторів прикордонних губерній мав налагодити роботу чиновників із розмежування земель між прикордонними губерніями, провести безпосередньо межування, скласти карту губернії, виділити повіти, обрати повітові міста [8, с. 776–777; 9, с. 257].

Процес розмежування сусідніх губерній зазвичай супроводжувався низкою поземельних суперечок. Втім, це практично не стосувалось визначення кордонів Катеринославської губернії. Визначені кордони Катеринославської губернії майже не змінювались від дня заснування і аж до її ліквідації. Виключення становить лише деяке коригування північних кордонів. Так, частину земель було передано до складу Полтавської губернії за указом від 27 березня 1803 р. таким чином, щоб кордон проходив по р. Оріль [9, с. 337] “дабы тем восстановить древние пределы Малороссии” [1, с. 280]. 1821 р. кордони Катеринославської губернії також постраждали. Кордон між Катеринославською та Слобідсько-Українською губерніями мав проходити тепер по р. Попельнушці, що було не на користь першої. Так, до Змієвського повіту сусідньої губернії відійшли деякі поміщицькі маєтки Павлоградського повіту [2, с. 282; 10]. Окрім того, відомі факти щодо коригування кордонів Катеринославської губернії та земель Війська Донського через рік після її створення [11].

Територіальні зміни у Катеринославській губернії також мали місце всередині самої губернії, але вони були досить незначними. Приміром, місто Слов'яносербськ, який часто ставав жертвою повеней, було переведено в місто Донець, яке перейменували знов-таки ж у Слов'яносербськ [12, с. 906; 11]. Губернським містом призначався Катеринослав [1, с. 272].

У Катеринославській губернії існував традиційний для Російської імперії повітовий устрій. З початку заснування губернія складалася з шести повітів: Катеринославського, Новомосковського, Павлоградського, Бахмутського, Маріупольського та Ростовського, кордони яких повторювали однойменні повіти попередньої Новоросійської губернії [1, с. 272]. Та, втім, керівництво губернії було незадоволено станом справ, оскільки обширність повітів викликала багато перепон у вирішенні управлінських питань. Тому вище катеринославське чиновництво у своїх рапортах військовому губернатору А.Г. Розенбергу, Е.Й. де Рішельє неодноразово наголошувало на необхідності розукрупнення повітів задля полегшення управління ними. Так, бахмутський повітовий предводитель дворянства С. Д. Божедарович 1803 р. надсилав рапорт херсонському військовому губернатору А. Г. Розенбергу з проханням поділити Бахмутський повіт, що, на його думку, мало посприяти укріпленню внутрішнього порядку в регіоні [9, с. 331–332]. А катеринославський губернатор П. І. фон Берг 1805 р. надіслав рапорт Е.Й. де Рішельє з пропозицією збільшити кількість повітів з шести до восьми, бо “...чиновники места в Земских Судах занимающие, не могут иметь сил достаточных в отправлении дел своих с полною исправностию, во взыскании казенных недоимок и податей и в совершенном охранении спокойствия жителей...” [9, с. 342–343].

Пропозиції катеринославського цивільного губернатора все ж були реалізовані. У штатах Катеринославської губернії, які були затверджені 5 червня 1806 р., йдеться вже про вісім повітів: окрім вже існуючих Катеринославського, Новомосковського, Павлоградського та Бахмутського були створені Верхньодніпровський, Слов'яносербський та Олександрівський повіти (сюди увійшов Маріупольський). Територія Верхньодніпровського повіту зайняла частину земель Катеринославського повіту на правому березі Дніпра, а Слов'яносербського – частину Бахмутського повіту. Слід зазначити, що Ростовський повіт був відрізаний від основної території Катеринославської губернії Міуським округом земель Війська Донського [4, с. 126]. Увагу викликає той факт, що Ростовський повіт у штаті названий Таганрозьким [9, с. 297–299]. Загалом, це не видається дивним, оскільки протягом усього XIX ст. центр повіту постійно змінювався, а якщо точніше, чергувався. Так, 1806 р. з Таганрогу усі присутні місця Ростовського повіту було переведено до Ростова [13, с. 695–696], 1816 р. знову до Таганрогу [14, с. 1051], а 1833 р. назад до Ростова [15, с. 443]. Окрім того, плутанина могла виникнути через існування Таганрозького градоначальства. Такий же поділ на вісім повітів зберігається і на середину XIX ст., про що знаходимо підтвердження у воєнно-статистичному огляді, датованому 1850 р. [7, с. 4], та списку населених місць 1859 р. [16]. Лишень 1872 р. на карті Катеринославської губернії знов з'являється Маріупольський повіт, створення якого було пов'язано з ліквідацією Маріупольського грецького округу, про що мова піде нижче.

Повіти зазвичай ділились на стани. На середину XIX ст. кожен з повітів Катеринославської губернії ділився на два стани, окрім Ростовського, який мав у своєму складі чотири стани [7, с. 14]. У стані справами керував становий пристав. Унаслідок пожеввлення процесів заселення території через проведену аграрну реформу, зростання населення та кількості поселень, для полегшення управління та обліку наявного населення була створена ще одна ланка адміністративно-територіальної системи – волость [17]. Стани включали волості. Волость являла собою найнижчу адміністративно-територіальну одиницю в Російській імперії, а також одиницю станового селянського самоврядування. Керівництвом волості займався волосне управління. Станом на 1850 р. у Катеринославській губернії було тридцять вісім волостей.

Особливістю адміністративно-територіального устрою Катеринославської губернії у XIX ст., як і інших губерній, став окружний поділ. Під впливом соціально-економічних змін, що відбувалися в Російській імперії, збільшилася диференціація і спеціалізація державних органів як вищих, центральних, так і місцевих. Окрім підпорядкування губернських установ різноманітним міністерствам та іншим центральним органам влади, вся територія губернії поділялась на округи або входила до округів у разі, якщо вони більшими за територію губернії. Округами вважалися території, що виділялись для певної галузі управління. Так, існували військові, судові, навчальні, поштово-телеграфні, митні округи, округ шляхів сполучення тощо. Катеринославська губернія входила до складу Харківського судового, Одеського навчального, прикордонного та Одеського

воєнного округів. Катеринославський поштово-телеграфний округ включив окрім земель Катеринославської губернії, ще й Полтавську губернію. У самій Катеринославській губернії існувало шість округів по управління державним майном: один округ складався з Катеринославського та Верхньодніпровського повітів, другий – з Бахмутського та Слов'янoserбського, інші округи співпадали з іншими повітами Катеринославської губернії [18, с. 274]. У кожному окрузі призначались окружні начальники.

Як видно, зазвичай відомчі округи не співпадали з кордонами адміністративно-територіальних одиниць Російської імперії. Не дивлячись на те, що місцеві установи лінійних відомств на кшталт поштової контори чи палати державного майна, та окружні установи підпорядковувались на місцях і губернській владі, тим не менш губернатор не міг подолати існуючу відомчу відокремленість. Така ситуація, на нашу думку, заважала розвитку місцевого управління та демонструвала неспроможність імперської влади створити універсальну адміністративно-територіальну систему, яка б задовольняла потреби усіх відомств одночасно.

Не дивлячись на подібність адміністративних установ Катеринославської губернії до інших губерній Російської імперії, все ж маємо певні відмінності, пов'язані з існуванням територіальних утворень, відмінних за формою управління від традиційних адміністративно-територіальних одиниць. Це стосується Таганрозького градоначальства, Маріупольського грецького та Нахичеванського вірменського округів.

Із моменту утворення Катеринославської губернії Таганрог був виділений в особливе градоначальство, що надавало більше переваг і свободи в управлінні для міста [1, с. 272]. За указом Олександра I від 31 жовтня 1807 р. до відомства Таганрозького градоначальства було приєднано ще три міста: Маріуполь, Ростов, Нахичевань з метою покращення управління ними з точки зору торгівлі [9, с. 263; 11]. Для Таганрогу це означало знов отримання статусу адміністративного центру [4]. 1827 р. частина земель відійшла до Керченського градоначальства, але ці незначні зміни істотно не вплинули на кордони Таганрозького градоначальства [19, с. 775]. Таганрозьке градоначальство включало три округи: безпосередньо Таганрозький, Маріупольський та Нахичеванський, управління кожного з яких значно відрізнялось одне від одного.

Національні округи, такі як Маріупольський та Нахичеванський, були автономними адміністративними одиницями у складі Катеринославської губернії. На території цих округів жили греки та вірмени, мали свої органи самоуправління, певні привілеї тощо. Їх існування виправдовувалось потребою особливого управління на особливих територіях з особливим населенням. Але шлях уніфікації, на який стала Російська імперія, вимагала змін та включення національних округів до правового поля імперії. Так, Маріупольський грецький округ, утворений 1807 р., через півстоліття 1859 р. був скасований. Уряд дозволив селитися тут українцям та росіянам, що було пов'язано з індустріалізацією регіону (а греки займались переважно тваринництвом та рідше сільським господарством [20]), а відтак необхідністю збільшення чисельності мешканців для роботи на новозбудованих заводах та фабриках. Як зазначає дослідниця Марія Подгайко, особливу роль в історії греків відіграло прийняття "Правил об упрядженні магистратов и ратуш" 1866 р., що стало вирішальним кроком на шляху до ліквідації органів самоврядування грецьких громад [21]. 1873 р. Маріупольський грецький суд як головна адміністративна установа грецької громади, якій підпорядковувалися усі повітові та совісні суди, земська поліція, була ліквідована, а створене земство Маріупольської округи увійшло до складу земства Маріупольського повіту. Управління грецькою громадою відтоді провадилось на загальних засадах. Згідно з документом Державної ради "Об устройстве поселен-греков и армян" від 18 березня 1875 р., греки й вірмени Маріупольського й Ростовського повітів Катеринославської губернії були введені до загального складу її населення. Вони були підпорядковані загальним губернським, повітовим і місцевим установам [21]. Шлях уніфікації та реформування призвів до створення Маріупольського повіту, який включив деякі землі Олександрівського повіту 1872 р. та колишній Маріупольський грецький округ [22, с. 1237]. Землі ж Нахичеванського вірменського округу трохи пізніше взагалі було передано Війську Донському.

Протягом першої та другої третини XIX ст. територіальні зміни були зведені до мінімуму, оскільки усі прикордонні суперечки успішно вирішені. Реформування місцевого управління, хоч із запізненням на декілька років на відміну від центрально-російських губерній, постійно впроваджувались. Нарешті за останні десятиліття після приєднання півдня України до складу Російської імперії у регіоні стала помітна певна стабільність, хоча б у адміністративно-територіальному устрої. Тому уряд вирішив ліквідувати Новоросійське генерал-губернаторство, тим самим остаточно прирівнявши Катеринославську, Херсонську та Таврійську губернії до внутрішніх російських губерній.

Втім, необхідно зазначити, що протягом цього часу ні уряд, ні генерал-губернатор, ні губернатор, які були ближче озайомлені зі станом справ у губернії, не робили жодних кроків для покращення територіального устрою Катеринославської губернії. Наявність таких утворень, як градоначальство, іноземні колонії, козацьке військо, військові поселення, мало б спонукати до вирішення цього питання. Окремим пунктом можна зазначити Ростовський повіт, який знаходився як би поза межами губернії, жодним кордоном не стикаючись з Катеринославщиною. У Матеріалах для географії та статистики автор звертає увагу на незручний поділ: "В окрестностях Таганрога и Ростова невозможно преследовать скрывающихся, ибо каждый из них может быть один день в Ростовском уезде, на другой – в Земле Войска Донского, на третий – в Таганрогском градоначальстве и так далее". Також зазначалось, що таке розмежування шкодить не тільки порядку в управлінні, а й розвитку торгівлі та промисловості [18, с. 273]. Його приналежність до Катеринославської губернії була недоцільна. Проте уряд скоріше хвилювався за стан справ на землях Війська Донського, ніж на півдні України.

Необхідно зазначити, що на зміни кордонів Катеринославської губернії впливав переважно історичний фактор. Територія губернії у більшості повторювала кордони Азовської губернії 1775–1783 рр. Також основним фактором при виборі територіального поділу Катеринославської губернії можемо вважати, окрім історичного, ще й географічного, бо більшість кордонів, як зовнішніх, так і внутрішніх проходили по природним кордонам – річкам, балкам тощо, що було зручним при проведенні межувальних робіт.

Після ліквідації Новоросійського генерал-губернаторства 1874 р. територіальний поділ Катеринославської губернії залишився майже без змін. Повітів було дев'ять: Катеринославський, Новомосковський, Павлоградський, Бахмутський, Верхньодніпровський, Слов'яносербський, Олександрівський, Ростовський та новостворений, точніше відновлений у 1872 р., Маріупольський.

Але 1887 р. Катеринославська губернія залишилась без одного повіту – Ростовського. Саме цей повіт завжди був відділений від основної частини губернії, його оточували землі Війська Донського. Тому 19 травня 1887 р. було вирішено приєднати Ростовський повіт та Таганрозьке градоначальство, у складі якого ще знаходився Нахичеванський вірменський округ, до Облaсті Війська Донського [23, с. 234]. Причиною передачі території міг бути не тільки географічний фактор. Якраз у цей час російський уряд впевнено взяв під контроль Війська Донське, створивши Облaсть Війська Донського у 1870 р. тож зі зміною політики російського уряду змінилися і зовнішні кордони Катеринославської губернії. Уряд довго не міг вирішити віддати цей регіон, бо він був стратегічно важливий для торгівлі Російської імперії. Ростовський повіт мав вихід до моря, що забезпечувало розвиток міжнародних торговельних відносин. Проте незручність управління, черезсмужжя, змусили це зробити. Фактично перехід території Ростовського повіту до Облaсті Війська Донського відбувався лише на початку 1888 р. [23, с. 403]. За відомостями перепису населення 1897 р. Катеринославська губернія знов складалася з восьми повітів і на її території не залишилось автономних адміністративних утворень.

Зміни відбулись у Слов'яносербському повіті – повітовим містом став Луганськ, створений з Луганського заводу та селища Кам'яний Брод, до якого 1882 р. були переведені усі присутні місця [24, с. 395]. Також 1893 Не дивлячись на такі прогресивні кроки, російський уряд керувався знов-таки ж історичним та географічним факторами при реалізації територіальної політики. З огляду на активний розвиток промисловості в регіоні, уряд не подбав про вдалий територіальний поділ, який би дозволив створити якнайкращі умови для економічного розвитку Катеринославської губернії. Як відомо, на території півдня України сформувалися такі великі промислові центри загальноімперського значення, як Донецький вугільно-металургійний, Криворізький залізорудний і Нікопольський марганцевий басейни [26, с. 6]. Було б дуже доречно об'єднати їх у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці, щоби дозволило консолідувати українські землі в єдиний національно-господарський організм [27, с. 51].

Таким чином, зовнішні та внутрішні кордони Катеринославської губернії формувались із часу її заснування і протягом усього XIX ст. Основною метою територіальної політики російського уряду стала ліквідація будь-яких відмінностей у територіальному та адміністративному устрої, а також оптимізація поділу для покращення управління, економічного розвитку тощо.

Джерела та література

1. Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗРИ) (Собрание первое). – СПб., 1830. – Т. 27. – 1120 с.
2. Ден В.Э. Население России по пятой ревизии / В.Э. Ден. – Т. 1. Подушная подать в XVIII веке и статистика населения в конце XVIII века. – Москва: Университетская типография, Страстной бульвар. – 376 с.
3. Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800–1825 гг. / Е.И. Дружинина. – М.: "Наука", 1970. – 383 с.
4. Панфьорова М.А. Адміністративно-територіальний устрій Південно-Східної України наприкінці XVIII – а першій половині XIX ст. / М.А. Панфьорова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: РА "Тандем – У", 1999. – Вип. VII. – С. 119–127.
5. Савченко І.В. Адміністративно-територіальний устрій Південної України (1775–1822 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 "Історія України" / І.В. Савченко. – Запоріжжя, 2004. – 21 с.
6. Бойко П. Джерела з історії населення Степової України останньої чверті XVIII ст. / П. Бойко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. XXVIII. – С. 118–127.
7. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т. 11. – Ч. 4. Екатеринославская губерния. – Санкт-Петербург: Типография Департамента Генерального штаба, 1850. – 200 с.
8. ПСЗРИ (Собрание первое). – СПб., 1830. – Т. 26. – 873 с.
9. Адміністративний устрій Південної України (середина XVIII – перша половина XIX століття) / Упорядники А. Бойко, В. Козирев, В. Мільчев та ін.; передмова І.В. Савченко. – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 2005. – 528+XLI с. – (Серія "Джерела з історії Південної України"; т. 1).
10. Держархів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 221. – Спр. 6.
11. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 221. – Спр. 4. – 31 арк.
12. ПСЗРИ (Собрание первое). – СПб., 1830. – Т. 34. – 956 с.
13. ПСЗРИ (Собрание первое). – СПб., 1830. – Т. 29. – 1370 с.
14. ПСЗРИ (Собрание первое). – СПб., 1830. – Т. 33. – 1171 с.
15. ПСЗРИ (Собрание второе). – СПб., 1833. – Т. 8. – Ч. 1. – 1014 с.
16. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством: Список населенных мест по сведениям 1859 года.– СПб., 1863.– 151 с.
17. Троценко О.В. Дослідження змін адміністративно-територіального устрою регіону як базової складової системи втрачених географічних об'єктів (на прикладі Дніпропетровської області) / О.В. Троценко [Електронний ресурс]. Режим доступу – http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzvdpu/geograf/2008_17/doslidjennya%20zmin.pdf
18. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Екатеринославская губерния / Составил капитан В. Павлович. – Санкт-Петербург: Типография Генерального Штаба, 1862. – 350 с.

19. ПСЗРИ (Собрание второе). – СПб., 1830. – Т. 2. – 1138 с.
20. Новікова С.В. Розвиток сільського господарства в селах Маріупольського грецького округу у середині XIX ст. / С.В. Новікова // Історичні і політологічні дослідження. Збірник наукових праць. – 2012. – № 1. – С. 149–154.
21. Подгайко М. Місцеве самоврядування Маріупольської грецької громади: ліквідація Маріупольського грецького суду в другій половині XIX ст. / М. Подгайко // Схід. – 2012. – № 6. – С. 137–140.
22. ПСЗРИ (Собрание второе). – СПб, 1875. – Т. 47. – Ч. 2. – 1047 с.
23. ПСЗРИ (Собрание третье). – СПб, 1889. – Т. 7. – 533 с.
24. ПСЗРИ (Собрание третье). – СПб, 1886. – Т. 2. – 493 с.
25. ПСЗРИ (Собрание третье). – СПб, 1897. – Т. 13. – 708 с.
26. Турченко Г.Ф. Південноукраїнський регіон у контексті формування модерної української нації (XIX – перша чверть XX ст.): Навчальний посібник. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008. – 342 с.
27. Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року) / О. Оглоблин // Студії з історії України: Статті і джерельні дослідження. – Нью-Йорк; Торонто, 1995. – С. 5–16.

Тлеуш В. М. Історія становлення територіального устрою Катеринославської губернії.

Стаття посвячена історії формування територіального делення Катеринославської губернії на протязі XIX століття. Доказано, що в основі територіальної політики російського уряду лежали переважно історичні та географічні фактори.

Ключевые слова: Катеринославская губерния, територіальне устрою, округ, граница, уезд.

Tleush V. M. The history of the formation of the Katerinoslavs'ka guberniya's territorial structure

The article is dedicated to the history of the formation of the Katerinoslavska guberniya's territorial division during the 19th century. It was proved that historical and geographical factors were decisive in the territorial policy of Russian government.

Key words: Katerinoslavs'ka guberniya, territorial division, area, border, district.

УДК 37.07:005.3+371.1"19"

В. І. Милько

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМИ ОКРУГАМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1881–1888)

Проаналізовано нормативно-законодавчу базу, що регулювала особливості функціонування системи управління навчальними округами Російської імперії у 1881–1888 рр. Основну увагу акцентовано на повноваженнях попечителів округів, а також на окремих аспектах освітньої політики Міністерства народної освіти у вказаний період. Простежено зміни штатного розпису та фінансування канцелярій і управлінь навчальних округів, особливості адміністративного та інспекторського нагляду за учнями і студентами.

Ключові слова: навчальний округ, попечитель, міністерство народної освіти, Російська імперія.

Численні дискусії щодо особливостей освітньої реформи в Україні здебільшого стосуються обговорення питань, пов'язаних із необхідністю покращення якості навчально-виховного процесу, демократизації та дебіюкратизації процедури вступу до ВНЗ, реструктуризації системи держзамовлення, прискореного розвитку науки та інноваційної діяльності, тощо. При цьому недостатньо уваги приділяється таким стратегічним проблемам, як децентралізація вертикалі управління системою освіти. У зв'язку з цим, важливим є порівняльно-історичний аналіз попереднього досвіду, зокрема, періоду функціонування навчальних округів в Російській імперії.

Пропоноване дослідження присвячене аналізу нормативно-законодавчої бази (перш за все, імператорські укази та постанови Міністерства народної освіти), яка визначала особливості функціонування системи управління навчальними округами Російської імперії. При цьому головну увагу акцентовано на зміні повноважень попечителя та ради при ньому, посадових окладів чиновництва, тощо. Вибір хронологічних меж обумовлений прийняттям у 1881 р. нових штатів управлінь навчальних округів (нижня межа) та у 1888 р. – змін до Уставу реальних училищ та збільшення штатів інспекцій народних училищ в окремих навчальних округах (верхня межа).

Аналізуючи розвиток системи навчальних округів Російської імперії у 1880-х рр. варто вказати, перш за все, на поступове збільшення витрат на утримання їх управлінь і канцелярій. Так, 27 січня 1881 р. імператорським указом було затверджено рішення Державної ради «Про нові штати управлінь навчальних округів Міністерства Народної Освіти». Основними змінами стало значне збільшення фінансування (з 93 657 руб. 92 коп. до 100 482 руб. 8 коп.) та ліквідація з 1 січня 1881 р. посад «...чиновників з особливих доручень при Попечителях Віленського та Київського навчальних округів, а також члена Ради у фондушевих справах при управлінні Київського навчального округу...» [1, с.845].